

I. Umberto (1844–1900), a merénylet áldozatául esett olasz király.

I. Umberto király (1878–1900) kemény katonai nevelést kapott. Fiatalon részt vett az 1859-es és az 1866-os osztrák háborúkban. 1878-as trónra kerülése után határozott, szigorú, alkotmányos szellemben gyakorolta a hatalmat. Mintaszerű családi életével, takarékos életmódjával példát mutatott alattvalóinak. Több sikertelen merénylet után, 1900-ban egy anarchista áldozatává vált.

1910-ig kétszeresére nőtt.) Az északi ipari konkurencia gyakorlatilag megsemmisítette a délit, ahol így általánossá vált a lakosság elszegényedése. Szicíliában tért hódított a banditizmus, mafiacsoportok tartották kezükben a hatalmat.

A sztrájkok és munkásfelkelések szinte mindennaposá váltak. Az 1898-ban Milánóban kitört általános felkelés miatt a város vezetői ostromállapotot hirdettek. Halálos áldozatai is voltak a véres eseményeknek. 1900 júliusában Umberto király meggyilkolását is ezzel hozták összefüggésbe, egy anarchista (Gaetano Bresci) a milánói felkelést követő vérengzést akarta így megbosszulni.

A munkás-érdekvédelem 1892-től, az Olasz Szocialista Párt megalakulásától kezdődően erősödött, azonban csak 1902-ben született meg az első törvény a munkásbiztosításról és munkaközvetítő hivatalok beindításáról.

A Katolikus Néppárt 1904-es megalakulása némileg normalizálta a helyzetet az állami vezetés és a Vatikán között. Ám az 1870-től meglévő együttműködési hiány az olasz katolikusok és a kormány között egészen 1929-ig megmaradt.

Külpolitika

Az 1882-ben megkötött hármasszövetség (Németország, Osztrák–Magyar

Parasztok Genova környékén, 1890-es évek

Monarchia és Olaszország) egy időre meghatározta Olaszország európai külpolitikai mozgásterét. A magát európai nagyhatalomnak tartó ország a többi „nagyhoz” hasonlóan igyekezett gyarmatokat szerezni. A berlini konferencia (1884) elismerte Eritreát olasz gyarmatnak. 1889-ben olasz védnökség alá helyezték Abesszíniát. A terület meghódítására 1896-ban indított háború azonban súlyos olasz veszteségekkel járt, bebizonyítva, hogy a gyarmatosítás igen drága a gazdaságilag és katonailag egyaránt gyenge Olaszország számára. Addig nem fordult elő, hogy afrikai hadsereg legyőzött egy európaiat, Olaszország mégsem tanult a kudarcból, tovább folytatta agresszív gyarmatosító politikáját. Katasztrófális belpolitikai következményekkel járt az 1911-ben Tripolitánia (mai Líbia) megszerzéséért indított háború is, növelve a lakosság elégedetlenségét.

A területi elhelyezkedését tekintve stratégiaileg fontos, de politikailag ingtag és korántsem meghatározó szerepet játszó Olaszország – 1914-es pillanatnyi érdekeinek megfelelően – a még akkor is érvényben lévő hármasszövetséget figyelmen kívül hagyva, semleges maradt, majd 1915-ben a másik oldalon, Franciaország mellett lépett hadba.

PÁRIZS ÁGNES

A viktoriánus Anglia

Béke és háború 1900 körül

Viktória királynő gyémántjubiléumán, trónra lépésének 60. évfordulóján, 1897-ben fényesen megünnepezték a birodalom nagyságát. Védelmezői, a brit hadihajók „30 mérföld hosszú” sorban vonultak fel a Wight szigeténél tartott szemlén. Rudyard Kipling író, az imperialista politika közismert támogatója sokallta a hivalkodást, s aggódva figyelmeztetett, hogy az öntelt ünneplés után már estek szét birodalmak. Lord Salisbury vezetésével 1895-től a konzervatívok és a liberális unionisták koalíciója volt kormányon. A század végén – ahogy azt a fábiánus Beatrice Webb megjegyezte – minden osztaglyt magával ragadott az imperialista terjeszkedés, erősödött a jingóizmusnak nevezett szélsőséges sovinizmus.

I.

A brit birodalom fénykora

Kormánypolitika

Az idős, rezignált *Salisbury*, aki már harmadszor kormányfő és külügyminiszter, a rivális hatalmakkal szemben a *birodalom védelmére* helyezte a hangsúlyt, míg a liberális unionisták tetterős vezére, a századvégen növekvő befolyású *Joseph Chamberlain* gyarmatügyi miniszter inkább a birodalmi kapcsolatok szorosabbra fűzésére. A gyarmatbirodalom karbantartása sok gondot okozott a kormánynak. A franciák vitták Egyiptom angol birtoklását. Ázsiában, Kínában az oroszok terjeszkedése veszélyeztette a brit pozíciókat, Port Arthur orosz kézre került.

A brit világhatalom kénytelen volt tudomásul venni: bizonyos területeken az iparban vezető szerepet átvevő USA és Németország terjeszkedik. Az 1898-as spanyol–amerikai háború után Anglia 1901-ben szerződésben elismerte az USA karib-tengeri hegemoniáját. Kis-Ázsiában és a Balkánon is gondok jelentkeztek. A századfordulón növekedett Németország balkáni és törökországi befolyása, ám ez ellen az angolok nem sokat tehettek. Chamberlain 1898 és 1901 között egyenesen arra ösztökölte a kabinetet és több kísérletet is tett, hogy a németekkel katonai szövetséget kössenek. Salisbury vonakodott minden szövetségtől, még elég erősnek érezte a birodalmat, hogy megvédje magát. Németország az angolokat a hármasszö-

vetséghez való csatlakozásra kérte. Salisbury nem tartotta előnyösnek, hogy az oroszokkal szemben vállalja a német–osztrák–magyar határok védelmét, amikor a sajátjukat a franciákkal szemben a flottájukkal garantálni tudják. Csak az oroszellenes angol–japán szövetség kötését hagyta jóvá végül 1902 elején.

Nyugat-Afrikában a franciák rovására 1898-ban előnyösen rendezték Nigéria határait, 1900-ban pedig koronagyarmattá alakították azt. 1900-ban az asantik utolsó felkelésének leverésével megszilárdították a brit uralmat Aranypart (Ghana) fölött. Az egyiptomi brit fennhatóság megerősítése végett Kitchener tábornok, a szirdar 20 ezer fős angol–egyiptomi sereggel hadjáratot indított, hogy visszahódítsa a Nílus felső folyásvidékét, Szudánt, amelyet az 1885-ben elhunyt Mahdi „próféta” követői ellenőriztek. 1898. szeptember 2-án a döntő omdurmani csatában az angol katonák modern tűzfegyverekkel halomra lőtték a gyengén felfegyverzett mahdista (dervis) sereget, 16 ezer embert lemészároltak, a szirdar parancsára Mahdi sírját meggyalázták. Miután a franciák is meghátráltak, Szudán közös, angol–egyiptomi kondomínium lett, 1900 januárjában a legutolsó mahdista csapatot is felszámolták.

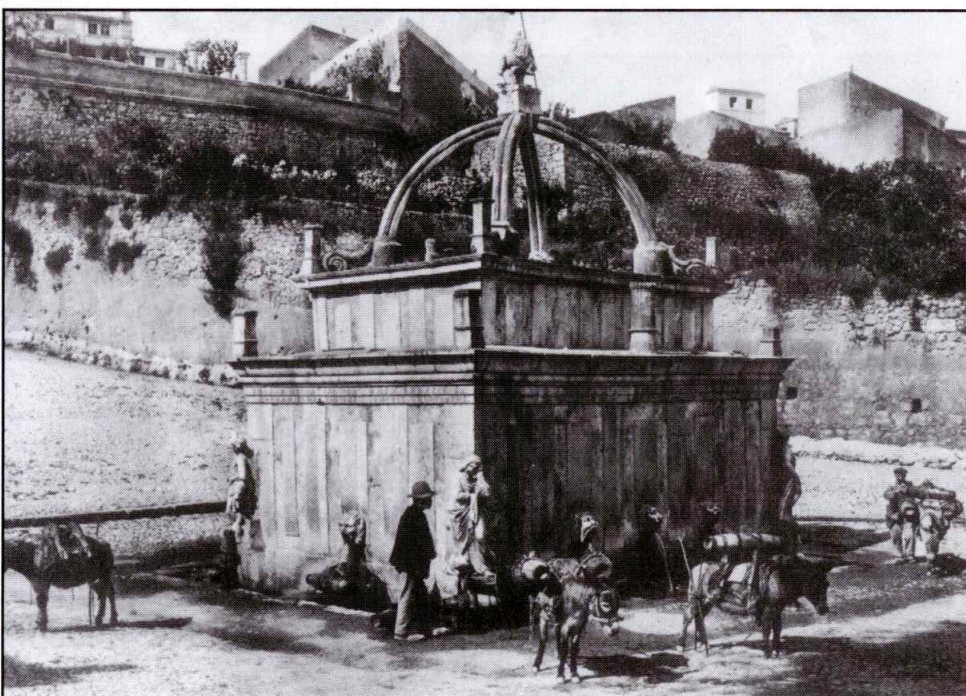
Anglia a világgazdaságban

Anglia ipari elsőségét ugyan már elvesztette a századfordulóra, de vitathatatlanul őrizte világkereskedelmi és pénzügyi vezető szerepét. Még mindig a világ legnagyobb tőke-exportőre volt. A tőke kivétel nagy része birodalma legfejlettebb régióiba, a fehér telepes gyarmatokba irányult. A Föld legkiterjedtebb birodalmát irányította, amely a századfordulón 33 millió km² volt 370 millió lakossal. Ebből az anyaország csaknem 40 millióval részesedett. A birodalom fejlődési irányát a Nemzetközösség felé a fehér telepesgyarmatok határozták meg, amelyek az 1850-es évektől sorra önkormányzatot kaptak.

üzletemberek kezébe kerültek, akik természetesen továbbra is déli paraszttal műveltették a földet, igen alacsony bérekért.

Az ipari termelés a Pó-síkságon összpontosult, a textil- és élelmiszeripar mellett a villamosenergia-termelés, a gépgyártás, a fémkohászat és a vegyipar lendült fel. (Az ipari termelés

Még számárháton, tömlőben – de már az egészséges artézi kút vizét szállítják. Vízhordók, 1907

Birodalmi föderáció?

Chamberlain Viktória gyémántjubiläumát ki akarta használni, hogy megtegyék az első lépéseket a birodalmi föderáció, a közös vám- és védelmi unió felé, amit végül birodalmi parlament létrehozása követne. A jubileum alkalmából Londonban tartott gyarmati konferencián minden önkormányzattal rendelkező (korábban telepes) gyarmat (Kanada, Új-Foundland, Fokföld, Natal, Új-Dél-Wales, Queensland, Viktória, Tasmania, Dél-Ausztrália, Nyugat-Ausztrália, Új-Zéland) kormányfője részt vett. Chamberlain reményét fejezte ki, hogy létrehoznak majd a gyarmatok teljhatalmú képviselőiből álló „nagy összbirodalmi tanácsot”, s ez „lassan az a szövetségi tanács válik, amelyet mindig is végső célunknak kell tekintünk”. A felelős angol gyarmati kormányfők csöppet sem lelkesedtek a centralizációs tervért, amely a birodalom egysége nevében korlátozta volna önállóságukat. Inkább a szabad kereskedelmet korlátozó birodalmi preferenciális vámok bevezetését szerették volna elérni, hogy vámokkal védjék saját iparuk fejlődését a brit árukkal szemben is. De a kormányzat ragaszkodott a szabad kereskedelemhez. Chamberlain inkább a belső szabad kereskedelmet folytató birodalom köré húzott volna szívesen

vámfalat a német Zollverein mintájára. Ez az anyaország érdekeit biztosította volna a világpiacra.

Ausztrália

Az óceánjárók, a vasutak, a távíró terjedése elvben segíthette volna a birodalom szorosabbá szervezését. A gyarmati önkormányzatok gazdaságuk izmosodása alapján inkább lazították a kapcsolatokat. Szerettek volna domíniummá, az anyaországgal egyenrangú társországgá alakulni: Ausztrália példája felgyorsította a folyamatot.

Ausztráliában hat angol gyarmat rivalizált. Az 1880-as évektől mozgalom indult államszövetségbe egyesítésükért. A föderáció hívei hangsúlyozták a vámok és a bevándorlás egységes szabályozásának előnyeit, és egy kontinens méretű nemzetállam létrejöttét sürgették. 1897–98-ban a szövetségi konventen elfogadták az új államszövetség alkotmányának tervezetét, amelyet még 1898-ban négy gyarmat népszavazással jóváhagyott, egyikük azonban nem elégséges többséggel. 1899-ben az újabb népszavazási forduló a módosított alkotmányról már mindenütt sikeres volt, utoljára 1900 júliusában Nyugat-Ausztráliában is.

Kezdetben Fidzsi és Új-Zéland is deklarálták a föderáció iránt, de végül

nem csatlakoztak. Az ausztrál küldöttség Londonban még megegyezett az utolsó részletekről Chamberlainnel, aki ezután a törvényjavaslatot minden nehézség nélkül elfogadtatta a parlamenttel. Viktória királynő 1900. július 9-én hagyta jóvá a törvényt (Commonwealth of Australia Constitution Act), amely 1901. január 1-jén lépett életbe. Kanada után másodikként Ausztrália is domíniumi státust nyert. A londoni beleszólás nélkül létrehozott alkotmány szerint mind a 6 ausztrál állam megtartotta két-kamarás parlamentjét, amely az új szövetségi parlamentre átruházott bizonyos jogköröket (kül- és védelmi ügyek, hajózás, vámok, adók, bevándorlás, posta stb.). Gyakorlatilag többet, mint eredetileg gondolták.

1901 áprilisában a szövetségi parlament képviselőházába az államok lakosságuk mértéke szerint eltérő számú képviselőt, a szenátusba viszont minden államból egyaránt 6 szenátort választottak. (Az USA szenátusa volt a minta.) Minden felnőtt férfi szavazhatott az érvényes választójog szerint. Mivel két államban már a nők is szavazhattak, 1902-ben általánossá tették a nők választójogát is, 26 évvel megelőzve ezzel Angliát! Az egyes államok felsőházai erősen konzervatívok voltak, hiszen ezeket a gyarmati időben vagyoni cenzussal választották, sőt két helyen a kor-

Viktória királynő (1819–1901) egyik unokájával

Viktória 1837-ben, alig 18 évesen foglalta el az akkori világ talán legjelentősebb trónját. Uralkodása idején (1837–1901) Nagy-Britannia világhatalommá vált, a Föld egynegyedére kiterjedő gyarmatbirodalommal rendelkezett. A királynő maga választotta férjét, Albert Szász-Koburg herceget (anyai ági rokonát). 1840-es házasságkötésüktől Albert korai haláláig (1861) boldog házasságban éltek, kilenc gyermekük született. A királynő 64 évig uralkodott. Neve nemcsak uralkodásának időszakát jelöli, hanem szimbóluma is lett a 19. századi angol polgári fejlődésnek. A viktoriánus korszak egyrészt iparosodást, gazdagodást, terjeszkedést jelöl, a brit világbirodalomba és a brit felsőbbrendűségbe vetett töretlen hitet, ugyanakkor a kispolgárság korlátoltsága és önhittsége (Dickens regényei), képmutató álerkölcössége (Oscar Wilde börtönévei), a szigorú gyermeknevelés, a nagyszabású, ám rideg építészet (az angol egyetemek vöröstéglás egyenépületei) mind ennek a korszaknak a jellemzői.

mányzó nevezte ki tagjait. Az 1890-es években formálódó 3 nagy párt közül a konzervatívban erősek voltak a birodalomhűség és szabad kereskedelem hívei, a liberálisok és radikálisok közt a protekcionisták, de a legsajátosabb, hogy a szakszervezetek által létrehozott Labor Party a nagyobb államokban befolyásosabb volt, mint más munkáspárt a világ bármely részén. Az első munkáspárti kormány a világon Queenslandben alakult 1899 decemberében, bár csak egy hétig maradt fenn. A Munkáspárt szövetségi kormányt alakított 1904-ben, 1908–09-ben, 1910–13-ban, 1914–16-ban, vagyis jóval előbb és jóval jelentősebb szerepet játszott, mint brit testvérpártja Angliában. Szociális törvények terén is megelőzték az anyaországot: döntőbíró-ság tisztviselői biztosítására (1904), öregségi nyugdíj (1908), anyasági segély (1912). 1901-ben egyik első törvényük a fehérekre korlátozta a bevándorlást. 1902-től valamely európai nyelvből dik-tálási teszt alá vetették az ázsiai és más színes bőrű bevándorolni szándékozót. Se béreket lenyomó olcsó munkaerőt, se fajilag megosztott társadalmat nem akartak, s mivel a bennszülöttek száma 110 év alatt 300 ezerről 60 ezerre csökkent, kihalásukkal számoltak. (A fehér Ausztrália-politika 1973-ig tartott.)

A koronát a Londonban kinevezett főköormányzó képviselte. Az államok és a szövetség vitáit az ausztrál Legfelső

vállalnak a birodalom védelmi terheiből, amely az anyaországra hárult.

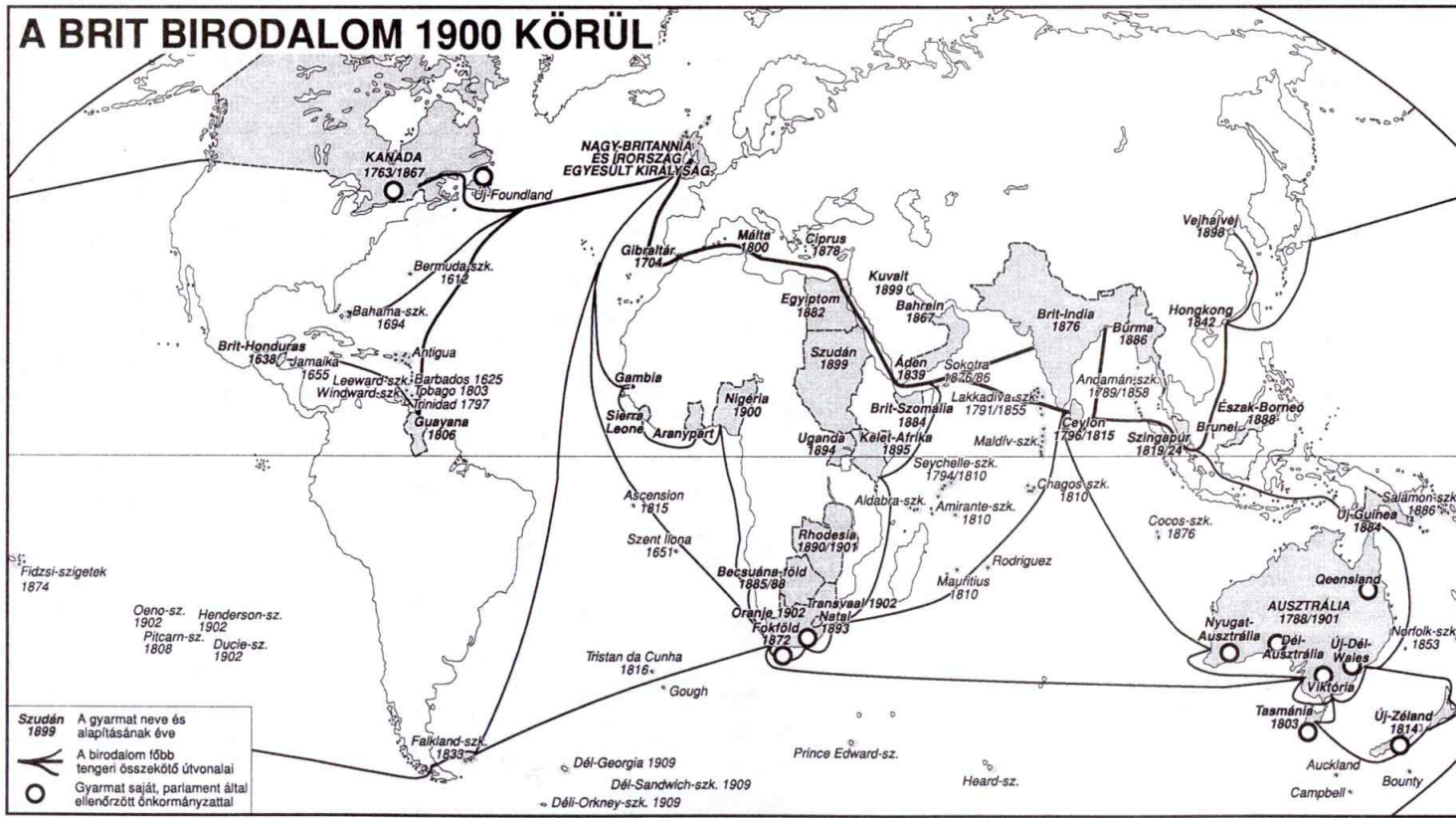
II. A dél-afrikai háború

Gyémánt, aranybányák

Míg Ausztrália békésen egyesült, Dél-Afrikát a századfordulón csak véres háborúval lehetett egyesíteni. Fokföld régi holland gyarmatként a napóleoni háborúk alatt került végleg brit kézre (1814). A fehér lakosság többségét holland, német és francia hugenotta telepesek leszármazottai, a búrok (afrikánerek) alkották még 1835 után is, amikor egy részük az angol uralom alól elvonult, kivándorolt (nagy trek). Az útra kelt, marháiknak földet kereső trekkerek megalapították Natalt, de ezt az angolok 1843-ban anektálták és kiszorították innen őket. Ókrös szekerekkel és marháikkal továbbvonultak, hogy kálvinista hitüknek megfelelő szabad köztársaságokat alakítsanak az Oranje és Vaal folyón túl. Transvaal és Oranje Szabad Állam önállóságát az angolok elismerték (1852–54). A belső területeket még nem tartották stratégiaileg fontosnak. 1871-ben azonban a Kimberley környéki határterületeket, ahol a világ legnagyobb gyémántlelőhelyét fedezték fel, a natali brit döntőbíró nem bír terü-

Bíróság döntötte el, csak bizonyos ügyekben lehetett végső soron a londoni királyi tanács bírói bizottságához mint legfelső fórumhoz fordulni. A 4 millió ausztrál lakos a fejlesztést a brit tőkétől, a védelmet a brit flottától várta. Ausztrália és Új-Zéland már 1887-től szerényen hozzájárult a partjait védő brit hajók költségeihez és 1900-ban Kanadával együtt önkénteseket küldött a búr háborúba, szimbolikusan jelezve, hogy részt

Angol arisztokrata családi körben, 1907

letnek ítélte, és az előbb Nyugat-Griqua-földként brit koronagyarmat lett, majd bekebeleztek Fokföldre.

1872-ben önkormányzatú gyarmat lett Fokföld, mely a szuezi csatorna megnyitása után (1869) a gyémántbányászattal őrizte meg jelentőségét, lendítette fel gazdaságát. 1877-ben már a brit dél-afrikai konföderációs terv megvalósítása végett annektálták Transvaalt, majd legyőzték 1879-ben a zulu államot. A föderációt azonban a transvaali búrok megghiúsították, az „első függetlenségi háborúban” a Majuba Hill-i csatában újra kiharcolták önállóságukat (1881). 1884-ben a londoni szerződésben az angolok lemondtak a fennhatóságról, csak speciális jogokat biztosítottak. 1886-ban a világ legnagyobb aranylelőhelyének felfedezése Witwatersrandban elindította Transvaal (Dél-afrikai Köztársaság) iparosodását, a bányakoncessziókból és monopóliumokból (víz, ital, dinamit, vasútépítés) származó bevételei gazdag állammá tették. Az aranybányászat 1886 és 1899 között csaknem százezer külföldi bevándorlót (uitlandert), többségében britet, szociálisan is tagolt tömeget vonzott Transvaalba, ám létszámuk meghaladta a felnőtt búr férfiak számát. Több nagy társaság kezébe került a bányászat, mert nagy tőkeerő kellett a mélyből való kitermeléshez. 1898-ban Transvaal adta a világ aranytermelésének 27,5%-át, gazdaságilag Fokföld fölé kerekedve veszélyeztette a brit szupremáciájú dél-afrikai föderáció lehetőségét.

Búr–angol érdekkellentétek

Cecil John Rhodes, aki egészségi okokból 17 éves korában, 1870-ben jött Fokföldre, sikeres gyémántvállalkozóként 1891-re, a londoni Rothschildok pénzügyi támogatásával, 90%-os monopóliumhelyzetet szerzett a világ gyémánttermelésében a De Beers Consolidatednek. (A transvaali Rand aranyán azonban már több nagyvállalkozóval osztozni kényszerült.) A bányamánás és politikai Rhodes fanatikus híve volt a brit birodalom kiterjesztésének, ifjúként életcéljának nevezte az USA visszaszerzését is. Reálisabb álma volt a „Fokföldtől Kairóig” összefüggő brit területen haladó vasút létrehozása. Fokföld miniszterelnökeként (1890–96) támogatást kapott a lojális fokföldi búroktól (Afrika-

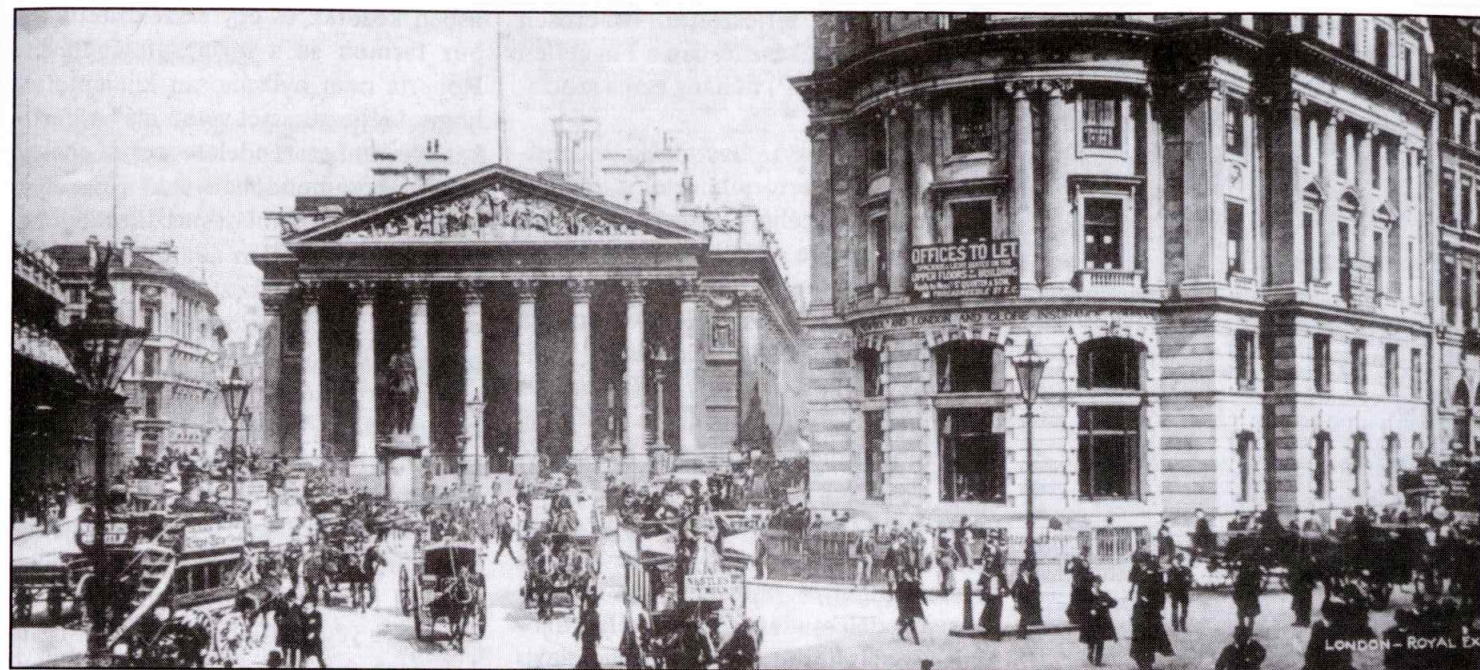
ner Bond) a dél-afrikai vámunió, az egy-séges vasúti rendszer, a békés fejlesztés tervéhez. Fontos szerepe volt a búr köz-társaságok „bekerítésében”. Nyugaton Becsuánaföld (ma Botswana) brit pro-tektoátus lett (1885), másik részét Fok-földhöz csatolták. Északon Rhodes ve-zetésével a Brit Dél-Afrika Társaság 1889-ben a brit kormánytól kapott char-ta alapján előbb csalárd szerződésekkel, majd erőszakkal kolonizálni kezdte a matabela és masoda törzsek földjeit a Limpopo és a Zambezi folyók között, a róla Rhodesiának nevezett területet (ma Zimbabwe). A társaság csapatai 1890-ben alapították a brit kormányfő-ről elnevezett erődöt, Salisburyt (ma Harare), 1893-ban megverték a mata-beléket, földjüket annektálták. A társa-ság igazgatta Rhodesiát. Rhodes nagy reményei ellenére nem sikerült ezen a területen aranyat találni, így a transvaali arany még fontosabbá vált, felértékelődött. Rhodes Lord Rothschildtól, Salisbury vejétől pénzügyi, Hercules Robinson dél-afrikai főmegbízottól és

Angol katonák Dél-Afrikában, 1901

Chamberlaintól politikai támogatást ka-pott, s elnyerte Viktória királynő csodá-latát.

Rhodes elérte, hogy Transvaal kele-ten ne jusson saját kikötőhöz, ám beke-rítéssel, gazdasági eszközökkel mégsem sikerült Transvaalt a brit föderációhoz való csatlakozásra kényszeríteni. Négy-szer megválasztott elnöke, Paul Krüger nem volt a pénz hatalmának megszá-lottja, nem szótt afrikáner hegemon ter-veket, nem önféjű, hanem engedménye-ket tevő tárgyalófele volt a birodalom dél-afrikai főmegbízottjának, csak füg-gtelenséget akart és ehhez egy kikötőt. 1894-ben a portugál Mozambikon ke-resztül sikerült vasutat építtetni Lourenco Marques (ma Maputó) kikö-tőjéig, s a fokföldi és natali brit vasútvonalnál jóval rövidebb útvonalon s tarifa-háborúval 1895 őszén nemcsak függet-leníteni kezdte a gazdaságát Fokföldé-től, hanem súlyos károkat is okozott ne-ki. A fokföldi, natali kikötők, vasutak kezdtek elesni a Ranggal való forgalom hasznától. Ekkor az új gyarmatügyi mi-

London, 1890-es évek

nizster, Chamberlain titkos támogatása-val Rhodes tervet szótt Krüger rendsze-rének megdöntésére.

A háború elkezdődik

1895. december 29-én a Rhodes Társa-ság ügyvezetője, L. S. Jameson 500 lo-vassal betört Transvaalba, hogy fellázít-sa a briteket. A búrok 1896. január 2-án szétverték Jameson csapatát. (Másnap II. Vilmos császár gratuláló távirata a külföldi segítség nélkül kivívott győze-lemhez a búr függetlenség elismerését jelentette.)

A Jameson-ügy miatt az Afrikáner Bond megvonta támogatását Rhodes-tól, aki lemondani kényszerült a fokföldi miniszterelnökségről.

A búrok korszerű német ágyúkat és puskákat vásároltak, 1897-ben két köz-társaságuk politikai-katonai szövetséget kötött.

1897-től Alfred Milner, az új dél-afrikai főmegbízott, a birodalmi centra-lizáció híve fokozta a nyomást Trans-vaalra. A Krüger-kormány bevándorlást korlátozó törvényt hozott 1897-ben, Chamberlain viszont csapaterősítés kül-désével kikényszerítette a visszavoná-sát. Krüger az uitlanderek teljes szava-zati jogát transvaali belügynek és az an-golok „trójai falóvának” tekintette, attól tartva, hogy a szavazati joggal többséget szerezve, a britek átvonnék Transvaal irányítását. Milner már 1898-ban kijelentette: a búr köztársaság újjászerve-zését és beillesztését a dél-afrikai föderá-

cióba diplomáciai nyomással vagy fegy-veresen kell elérni. Chamberlain még remélte, hogy Krüger kapitulál, de kész volt a háborúra. Salisbury hagyta a vi-szony kiéleződését. (Krüger hajlandó volt a felére, 7 évre csökkenteni a teljes szavazati jog elnyeréséhez szükséges időt, Milner ragaszkodott az 5 évhez, visszamenőleges hatállyal.)

Búr–angol hadműveletek

A búr köztársaságok 17 400 főnyi fő erői Natalban támadtak, de a fokföldi határ menti Kimberley és Mafeking elfoglalá-sára is küldtek csapatokat. A búrok a 16–60 éves férfiakat hívták be a kom-mandókba, de 12 éves kamaszok és 70 éves nagypapák is sokszor velük tartot-tak. Népi lovashadsereget alkottak, bib-likus hittel bíztak nemzeti ügyük isten előtti igazságosságában. Kiváló lövészek voltak, de túl szabadok, fegyelmezetle-nül otthagyták egy időre a szolgálatot, ha nagyon hiányzott a család, a farm. A kommandókban ott voltak a fekete szol-gálók is, és több ezer uitlander is a bú-rokkal tartott.

A búrok 1899. októberben, majd de-cemberben fölényes győzelmet arattak. Az elszenvedett vereségek megértették az angol közvéleménnyel, hogy 60 ezer brit katona nem bír el 35 ezer búrral. 1900 első napjaiban azonban újabb je-lentős brit erősítés érkezett, köztük ka-nadai, ausztrál és új-zélandi önkéntesek is. A vasúti szállítást újjászervezték és 1900. februárban az új fővezér, az indiai északnyugati határvidék volt veterán

parancsnok, Roberts, megkezdte had-járatát, május 31-én Johannesburgot, június 5-én Pretoriát foglalták el. Nyár végére a britek kezén volt minden búr vasútvonal és központ, a búr csapatokat legyőzték Diamond Hillnél és Belfast-nál. 13 900 búr letette a fegyvert. Krüger elnök szeptemberben egy érte küldött holland cirkálón Marseille-be indult, hogy Európában segítséget szerezzen. Fogadta őt a francia elnök és a holland királynő (az angolokkal egyezkedő II. Vilmos nem), nemzetközi szimpátia kí-sérte – de segítséget hazája nem kapott, csak önkéntesek mentek harcolni a bú-rok oldalán. A brit flottahegemonia ki-zárta a katonai beavatkozás lehetősé-gét, de diplomáciai akcióra nem került sor. Az angolok azt hitték, hogy már megnyerték a háborút. Bejelentették Transvaal annektálását. Roberts de-cemberben hazatért Angliába, Kitche-nerre hagyva a végső pacifikálást.

III.

Egy nagy korszak vége

Választás, 1900

A búr háború fokozta Angliában a sza-bad kereskedelem elvét követő liberális párt megosztottságát. A liberális impe-rialisták támogatták a háborút, a másik, nagyobb, búrbarátnak gúnyolt szárny (köztük David Lloyd George) egyetér-tett azzal, hogy a búr köztársaságok an-nexiójával fejezzék be a háborút.

A miniszterelnök, Salisbury kihaz-snálta az ellenzék megosztottságát, és a

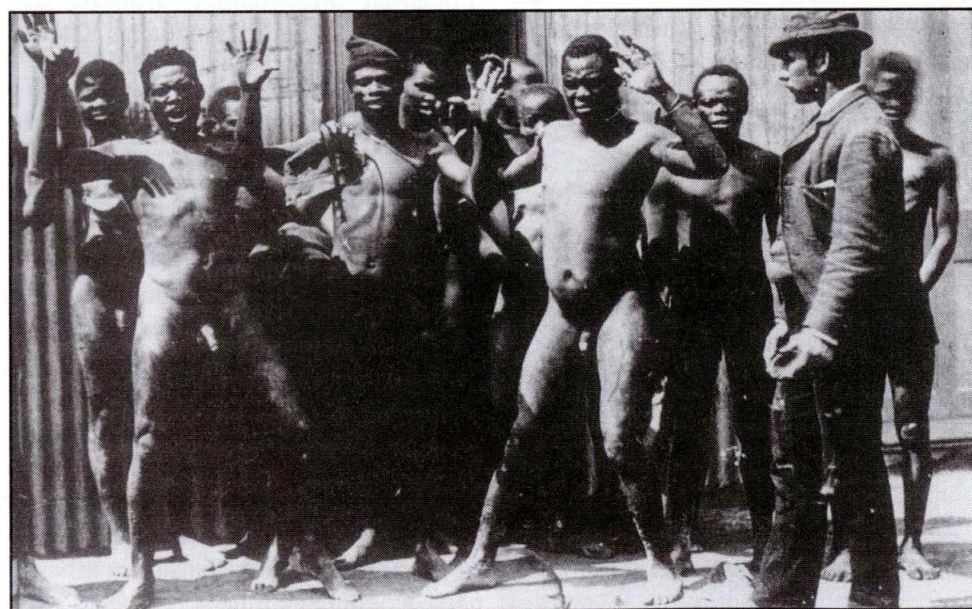
társadalom háborús győzelmi lelkesedését be akarta váltani 1900 októberében unionista szavazatokra. „Minden helyet, amit a kormány elveszt, a búrok nyernek meg” jelszót adta ki. Választási manifesztumában csak gyarmati státust ígért a búroknak, ha majd kiérdemlik, továbbá hadseregreformot, s a boxer-lázadás kapcsán kínai kereskedelmi jogaik megvédését. Az unionisták fölényesen nyerték a választást, igaz, kisebb többséggel, mint 1895-ben, amikor 411, most 402 helyet szereztek a parlamentben, míg a liberálisok 177-ről 184-re növelték képviselőiket.

A munkáspárt jelentkezése

Egy új párt is indult a választáson. A szakszervezetek többsége, a Trades Union Congress (TUC) választási bizottsága még 1886-ban jóváhagyott és segített bejuttatni a parlamentbe 11 munkást a liberális frakció tagjaként, és ez a „lib-lab” (liberális és labour, azaz munkáspárti) szövetség folytatódott 1900-ig. Ekkor a 2 milliós szakszervezeti tagság egy része már nem remélt szociális reformokat a liberálisoktól. A brit lakosság 30%-a krónikusan szegény volt. 1900 februárjában összeült számos szakszervezeti, szövetkezeti és szocialista szervezet képviselője, hogy megalakítsa a Munkás-képviselői Bizottságot (1906-tól Munkáspárt).

A pártalakítást előkészítette az a kicsiny értelmiségi Fábriánus Társaság (1883), amelyik az állami beavatkozással elérendő fokozatos szociális refor-

Műszak utáni ellenőrzés egy rhodésiai gyémántbányában

mok eszméjét terjesztette. És erősen részt vett az előkészítésben a Független Munkáspárt (ILP) néhány ezres szocialista tagsága.

Az új párt első választási kiáltványában egy sor reformkövetelés mellett megjelölte végcélját: „elérni a termelés, elosztás és csere eszközeinek szocializálását demokratikus állam ellenőrzése alatt, az egész közösség érdekében és a munkásság teljes felszabadulását a kapitalisták és földbirtokosok uralma alól, s a nemek közötti szociális és gazdasági egyenlőség megteremtését”. Kiáltványban sürgették az állami gondoskodást, emellett a birodalom minden része számára független törvényhozást, állandó hadsereg helyett polgárőrséget, fokozatos jövedelemadót, felnőtt választójogot. Az alapítók közül azonban a doktriner marxista Szociáldemokrata Szövetségnek nem volt elég osztályharcos az új párt: kilépett és jelentéktelen maradt. Miután a Lordok Háza legfelső bírósági fóruma jóváhagyta, hogy egy szakszervezetet a sztrájkjal okozott kár megtérítésére kötelezzenek (Taff Vale ítélet, 1901), a szakszervezetek alapvető sztrájkjoguk védelmében tömegesen (csaknem 1 millió taggal) csatlakoztak az új munkáspárthoz. MacDonald a toryk ellen választási szövetséget kötött a liberálisokkal (1903). A Munkáspárt 1900-ban 15 jelölttel 2, 1906-ban már 50 jelölttel 29 mandátumot szerzett.

Angol koncentrációs táborok

Közben a búr háború sem ért véget 1900-ban, csak átalakult. A britek júni-

usban kezdték és egyre szélesítették a búr farmok és a termés felégetését. Roberts nem nyilvánosan kijelentette, hogy „kiéheztetéssel vetné alá” a búrokat. Novemberi rendelete szerint elvileg nem a kommandóban való részvétel, csak a szabotázs miatt pusztították el a farmokat, vitték el az állatokat. A gerillákat akarták megfosztani az élelemtől, ezzel embertelen szenvedést zúdítva a polgári lakosságra is.

Roberts 1900 szeptemberében a koncentrációs táborok létesítését hagyta jóvá. A búr családtagok internálásától azt remélték, hogy ez megadásra készíti a harcoló férfiakat, a feketéket pedig azért őrizték, hogy ne segíthessék élelemmel, információval a kommandókat. A háború végéig több mint 40 táborban 116 ezer fehéret, 60 külön táborban szinte ugyanennyi feketét őriztek. Az ellenállás megtörésére szervezték a táborokat, nem adtak ki parancsot rossz bánásmódra vagy az emberek elpusztítására. Mégis, több mint 230 ezer embert, főleg nőt és gyereket elemi életfeltételeiket alig biztosítva zsúfoltak össze. Azok több élelmet kaptak, akiknek a hozzátartozói letették a fegyvert. A rosszul tápláltság, a mostoha körülmények és a járványok miatt meghalt 27 927 búr (ebből 26 251 nő és gyerek), továbbá 14 ezer fekete. Ez arányát tekintve Transvaal búr lakosságának 10%-a volt. A búrok egy része azt hitte, ki akarják irtani őket. (Kollektív tragédiájuk emléke megmaradt, nemzeti tudatukat erősítve az 1930-as években már írtak és beszéltek róla.)

Emily Hobhouse, egy anglikán pap lánya 1900 júniusában Londonban a brit katonai akciók ellen tiltakozó nők gyűlését szervezte meg, szeptemberben gyűjtést indított a különböző búr családok megsegítésére. Decemberben Dél-Afrikába ment és a táborokban élelmet, ruhát osztogatott, javító intézkedéseket sürgetett. Hazatérése után, 1901 májusában, a koncentrációs táborokban uralkodó szörnyű állapotokról gyűjtött dokumentumait Campbell- Bannermann elé tárta. A felháborodott liberális pártvezér nagy vihart kavart tiltakozásával, mondván, „a barbárság eszközeivel vívott háború” már nem tekinthető háborúnak.

Az angolok ezután 1901 márciusától a gerillák mozgásának akadályozására

A cserkészmozgalom

Korunk egyik legjelentősebb ifjúsági mozgalmát 1908-ban Lord Baden-Powell angol lovassági tiszt, a búr háború egyik hőse indította el Nagy-Britanniában, 30 fiúval. A mozgalom – alapítója szerinti – célja, hogy a cserkészeket jellemnevelés, egészséges testedzés és gyakorlati ügyességfejlesztés által jó honpolgárokká neveljék. Elképzelése az volt, hogy a korosztályok szerinti csoportokban (farkaskölykök, apródok, kiscserkészek, cserkészek, rover-cserkészek, öregcserkészek), ill. különleges ki-képzésben részesülő (vízi-, repülőcserkészek, regösök stb.) fiúk 6-7 fős csoportokba szerveződnek egy fiú (később egy felnőtt) vezetésével. Nevelésük része a nyomkeresés, felderítés, környékismeret, jeladás, időjárás ismeretek, térképkészítés, elsősegélynyújtás, tüzelés és főzés, tá-

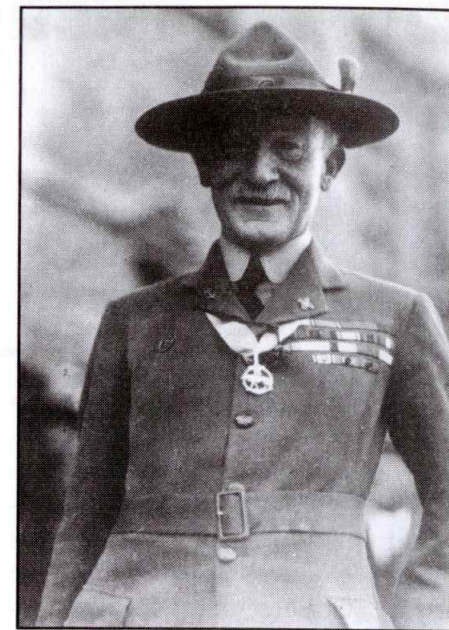
elkezdték kiépíteni az őrházak, kis kőerődök láncait, amelyek szögessdrót kerítéssel és telefonnal voltak összekötve. A háború végére 8000 őrházerőd 6000 km vonalat alkotott, 50 ezer katona és 16 ezer fekete felderítő és őrszem vigyázta. A gerillák egyre több területről szorultak ki, számuk egyre fogyott: a végére 17 ezer fő maradt.

Az angolok a fekete bennszülötteket is kijátszották a búrok ellen. Natalban, ahol a zuluk kijelölt körzetekben, helyi előljárókat választva éltek, a britek a háború idejére átmenetileg elismerték a korábban száműzött Dinuzulut királynak, 1901-ben felhasználták 6 ezer zulu harcosát, egy ideig 3000 lőfegyvert is adtak nekik, hogy marhákat, fegyvereket zsákmányoljanak a búroktól, a marhák 10%-a fejében. 1902. május 6-án egy csapat zulu véres csatát vívott a búrokkal, mert felkelésük miatt felgyújtották a kunyhóikat. A feketék lázadásától való félelem hozzájárult ahhoz, hogy a búrok letették a fegyvert.

A háború után

Az 1815 óta leghosszabb és legvéresebb háború az Egyesült Királyságnak több mint 200 millió fontjába került. A britek 365 593 birodalmi és 82 742 katonájából 5744 elesett, 16 168 sebesülés és betegség miatt halt meg, 100 ezer megsebesült. A legalább 100 ezer fegyveresen és 40 ezer fegyvertelenül szolgáló fekete

bori munkák stb., vagyis a szabadban történő tevékenységekhez szükséges jártasságok megszerzése. Ezért is meghatározó szerepük van a cserkészek között a szabadban végezhető sporttevékenységeknek (úszás, kenuzás, hegymászás, barlangászat). A cserkészjellem alapja, a cserkészképzés kiindulópontja a 10 cserkész-törvény és a cserkészfogadalom, amelyek igazodnak az adott ország szokásaihoz, nemzeti hagyományaihoz. 1910-ben már Svédországban, Mexikóban, Argentínában, az Egyesült Államokban, a Brit Nemzetközösséghez tartozó Kanadában, Ausztráliában, valamint Dél-Afrikában működtek fiú-cserkészcsapatok. (A lánycserkészmozgalmát is Baden-Powell hozta létre Angliában, 1910-ben.) 1920-tól minden negyedik évben nemzetközi cserkésztalálkozókat (world jamborees) szerveznek, amelyen baráti táborozás keretében ismerkednek egymással a világ nemzeteinek fiatal cserkészei.

P. Á. Robert Baden-Powell, 1928 körül

vesztéséről nincs adat. A búrok 7 ezer főt vesztek. 2120 külföldi önkéntessel, 13 300 fokföldi és natali búrral együtt összesen 87 365 afrikáner harcolt. Presztízvesztést okozott, hogy a brit birodalomnak ekkora túlerővel 32 hónapig tartott a győzelem kicsikarása. A birodalom ereje és hatalmának korlátja egyaránt megmutatkozott.

Viktória halála

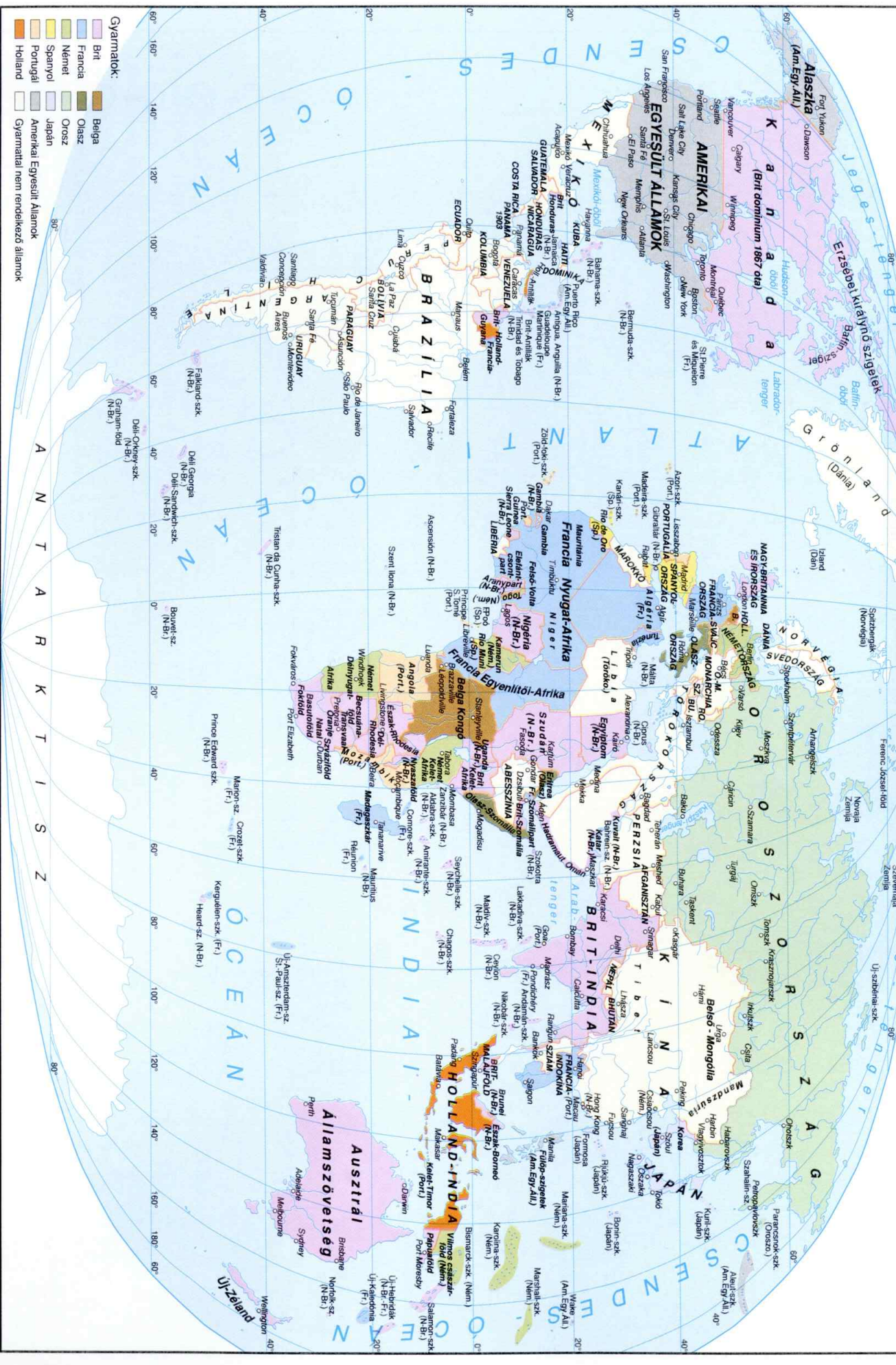
Viktória királynő 1901. január 22-én – 64 évi uralkodás után – családja és unokája, II. Vilmos császár által körülvéve hunyt el Wight szigetén. „Úgy érezzük, egy nagy korszak végéhez érteztünk” – mondta az alsóházban Arthur Balfour. Salisbury, a volt miniszterelnök VII. Edward megkoronázása után 1902-ben visszavonult. Unokaöccsének, Balfournak engedte át a kormányfői posztot. Halálával 1903-ban elment az utolsó nagy viktoriánus politikus. Akik a századvégen utódaiknak tűntek, a Chamberlain-féle imperialisták gyorsan megbuktak a birodalmi centralizáció és a vámreform eszméjével. A liberálisok a szabad kereskedelem védelmére összefogtak és hatalomra jutottak: 1906. januári elsöprő választási győzelmük megmutatta, hogy a nép többségének fontosabb a nagyobb kenyér, mint a birodalmi egység. A nemzeti hatékonyság jelszavával más módszerek kerültek elő.

A történelem folytatódik

A búr háború elmélyítette a szembenállást a kanadai angolok és a quebeci franciák, az ír katolikusok és az ulsteri protestánsok között. Arthur Griffith ír újságíró, aki a háború előtt járt Dél-Afrikában, cikkeiben már a brit birodalom végét jósolta. Megalakította a Sinn Feint, és a mozgalom a búr példából tanulva, gerillaharccal 1921-ben elérte az Ír Szabad Állam domíniumot. A birodalmi méretű szövetségi állam sem valósult meg: Chamberlain centralizációs terve helyett a domíniumi kormányfők rendszeres tanácskozása jött létre.

Chamberlain és Milner tévedett, amikor azt hitte, hogy az afrikáner nacionalizmus legyőzhető. Nem sikerült se brit bevándorlók hívásával, se angolosító oktatással, se gazdasági eszközökkel változtatni a helyzeten: a dél-afrikai fehér lakosság 60%-a búr maradt. A búrok politikai domináns szerepüket biztosították, miután 1906–07-ben a brit liberális kormánytól Transvaal és Oranje visszakapta önkormányzatát. 1910-ben Fokfölddel és Natallal föderációra lépve a Dél-afrikai Unió domínium lett afrikáner politikai és brit gazdasági dominanciával. Előtte 1907-ben Új-Zéland vált domíniummá.

ORSZÁGOK ÉS GYARMATOK A SZÁZADFORDULÓN

A NAGYHATALMAK TŐKEKIVITELE, 1914

